

טו. דיפלומטיה תנ"כית וחג הסוכות

קו מנחה שוזר מספר נושאים הקשורים לתחומים שונים: אסטרטגיה בין-לאומית של מלכים ונביאים בתנ"ך, בחירת ירושלים, ייחוד ארץ ישראל ומהותו של חג הסוכות. נושאים שונים אלו טומנים בשורשם נקודה אחת עקרונית הקשורה ביסודות הדת. בפרק זה נבחן סוגיות אלו ונעמוד על הקו הקושר ביניהם, ולאור כך נאיר באור נוסף את מצוות ומנהגי חג הסוכות.

בין מלך לנביא

נראה כי קשה לקבוע מהי הגישה המדינית הראויה על פי התנ"ך. אנו קוראים על סיפורים רבים הקשורים למלכים שהיו לישראל וליהודה, ולעיתים הכותב או הנביא בוחן את הנהגת המלכים. לרוב מדובר על ביקורת, ולעיתים מדובר על ליווי של המלך בטקסים ובמעשים. בשורות הבאות נסקור ארבעה ויכוחים שהתקיימו בין מלך ונביא הנוגעים לטיב יחסי החוץ הראויים לממלכה יהודה. באירועים אלו, המלכים נהגו לפי כללי הדיפלומטיה המקובלים ושאפו לייצר בריתות על מנת להגן על ממלכתם. הנביא התנגד לדרכו של המלך, למרות שגישתו אינה נראית כסבירה לאור מצב הכוחות בשטח. נקודת המבט של הנביא שונה מזו של המלך, כאשר המחלוקת אינה נוגעת לקריאת המציאות אלא לדרך בה יש לנהוג כנגד אויב המאיים על הממלכה.

אסא וארם

אסא היה ממלכי יהודה הצדיקים אשר האריכו ימים בתפקידם. בסוף ימיו אנו קוראים על מלחמה עם ממלכת ישראל, אשר הטילה מצור על הרמה:

וּמִלְחָמָה הָיְתָה בֵּין אֶסָא, וּבֵין בַּעֲשָׂא מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל כֹּל יְמֵיהֶם. וַיַּעַל בַּעֲשָׂא מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל עַל יְהוּדָה, וַיִּבֶן אֶת הָרְמָה לְבִלְתִּי, תֵּת יָצָא וּבָא, לְאֶסָא, מֶלֶךְ יְהוּדָה. וַיִּקַּח אֶסָא אֶת כָּל הַפָּסֶף וְהַזָּהָב הַנּוֹתְרִים בְּאוֹצְרוֹת בַּיִת ה', וְאֶת אוֹצְרוֹת בַּיִת הַמֶּלֶךְ, וַיִּתְּנֵם, בְּיַד עֲבָדָיו; וַיִּשְׁלַחֵם הַמֶּלֶךְ אֶסָא, אֶל בֶּן הֶדְד בֶּן טַבְרִמֹן בֶּן חֲזִיוֹן מֶלֶךְ אֲרָם. הֵיטֵב בְּדַמְשֶׁק, לֵאמֹר. בְּרִית בֵּינִי וּבֵינֶךָ, בֵּין אָבִי וּבֵין אָבִיךָ; הִנֵּה שְׁלַחְתִּי לְךָ שָׁחַד, כֹּסֶף וְזָהָב לְךָ הַפְּרָה אֶת בְּרִיתְךָ אֶת בַּעֲשָׂא מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל, וַיַּעֲלֶה מַעְלֵי. וַיִּשְׁמַע בֶּן הֶדְד אֶל הַמֶּלֶךְ אֶסָא, וַיִּשְׁלַח אֶת שְׂרֵי הַחֲמִלִים אֲשֶׁר לוֹ עַל עָרֵי יִשְׂרָאֵל, וַיָּה אֶת עֵינָיו וְאֶת דָּוָן, וְאֶת אָבֶל בַּיִת מַעֲכָה; וְאֶת כָּל כְּנָרוֹת, עַל כָּל אֶרֶץ נַפְתָּלִי. וַיְהִי כִשְׁמַע בַּעֲשָׂא, וַיַּחְדֵּל מִבְּנוֹת אֶת הָרְמָה; וַיֵּשֶׁב בְּתַרְצָה. (מלכים א, טו, 20-כא)

אסא כרת ברית עם האויב של מלכות ישראל - ארם, כאשר תפקיד ארם היה לפתוח במלחמה בצפון ממלכת ישראל ובכך לעזור לממלכת יהודה¹. בפסוקים אלו בספר

1. טקטיקה זו נוהגת גם בימינו: בימי מלחמת העולם השנייה, רוסיה ביקשה במשך תקופה ארוכה שארה"ב ואנגליה יפתחו במתקפה על גרמניה ממערב, על מנת להקל מהמצור על ערי רוסיה.

מלכים אנו קוראים על השתלשלות האירועים, כאשר אין אמירה ערכית על טיב החלטת אסא.

אירוע זה מתואר גם בספר דברי הימים, אך שם מצאנו ביקורת מצד חנני הרואה:

וּבַעַת הַהִיא, בָּא חֲנָנִי הָרֶאָה, אֶל אֲסָא, מֶלֶךְ יְהוּדָה; וַיֹּאמֶר אֵלָיו, בְּהִשָּׁעֲנֶנּוּ עַל מֶלֶךְ אֲרָם וְלֹא נִשְׁעַנְתָּ עַל ה' אֱלֹהֶיךָ, עַל כֵּן נִמְלַט חֵיל מֶלֶךְ אֲרָם, מִיָּדְךָ. הֲלֹא הַכּוֹשִׁים וְהַלּוּבִים, הָיוּ לְחֵיל לָרֵב לָרֶכֶב וּלְפָרָשִׁים לְהִרְבֶּה מְאֹד; וּבְהִשָּׁעֲנֶנּוּ עַל ה', נִתְּנָם בְּיָדְךָ. כִּי ה', עֵינָיו מִשְׁטֹטוֹת בְּכָל הָאָרֶץ לְהִתְחַזֵּק עִם לְבָבְךָ שְׁלָם אֵלָיו וְנִסְפְּלֶתָ עַל זֹאת: כִּי מַעַתָּה, יֵשׁ עִמָּךְ מִלְחָמוֹת. וַיִּכְעַס אֲסָא אֶל הָרֶאָה, וַיִּתְּנֶהוּ בֵּית הַמִּהְפָּכֶת כִּי בְזַעַף עֲמוֹ, עַל זֹאת; וַיִּרְצָץ אֲסָא מִן הָעָם, בָּעֵת הַהִיא. (דברי הימים ב, טז, ז-י)

הנביא מבקר את המלך אסא על מעשיו, ובתמורה הוא 'זוכה' לטיפול אישי בבית המהפכת. הביקורת אינה נוגעת למלחמת האחים, ולעובדה שממלכת ישראל ניגפה ונכבשה בידי ארם. הביקורת נובעת מכך שהמלך לא נשען על ה'. אסא לא היה צריך לעשות תחבולות דיפלומטיות ולכרות ברית, אלא לחכות ולהתפלל לישועת ה'. ארם היו גם אויבים של יהודה ובמספר תקופות היו במלחמה עימם. הסתמכות אסא על בן הדד מלך ארם, תגרום לכך שמי שנשענו עליו לעתיד לבוא יבוא ויפגע בנו (כפי שנראה בפסקה הבאה).

האם ניתן להאשים מנקודת מבט ריאליטית את אסא? לכאורה הוא פעל להצלת ממלכתו, אך הנביא מסתכל על המציאות במשקפיים אחרות מתוך בטחון בה'.²

אחז ואשור

בספר ישעיהו בפרק ז אנו קוראים על מלחמה של מלכות יהודה כנגד ארם. רצין מלך ארם כרת ברית אזורית, ועלה למלחמה כנגד מלכות יהודה. אחז מעוניין לכרות ברית עם מלך אשור על מנת שיפתח במלחמה כנגד אויביו ובכך מלכות יהודה תינצל. הברית של ארם וישראל הייתה כנגד אשור, ולכן מלכות יהודה מצאה את עצמה תלויה באשור.

הציווי של ישעיהו כלפי אחז היה תקיף - הישמר והשקט. אל תיטול חלק בברית של ישראל וארם, ומצד שני גם לא לכרות ברית עם אשור כנגדם:

וַיֹּאמֶר ה', אֶל יִשְׁעִיהוּ, צֵא נָא לְקִרְאֵת אַחָז, אֶתָּה וּשְׂאֵר יְשׁוּבֵי בְּנֵי: אֶל קֶצֶה, תַּעֲלֵת הַבְּרֵכָה הָעֹלְיוֹנָה אֶל מִסְלֵת, שְׂדֵה כּוֹבֵס. וְאָמַרְתָּ אֵלָיו הַשְּׁמֵר וְהַשְּׁקֵט אֶל תִּירָא, וּלְבָבְךָ אֶל יְרוּ, מִשְׁנֵי זְנוּבוֹת הָאוֹדִים הָעֹשְׂנִים, הָאֵלֶּה בְּחָרֵי אֶף רִצִּין וְאֲרָם, וּבֶן רְמִלְיָהוּ. יַעֲו, כִּי יַעַץ עֲלֶיךָ אֲרָם רָעָה: אֶפְרַיִם וּבֶן רְמִלְיָהוּ, לֵאמֹר. נַעֲלֶה בִיהוּדָה וְנִקְיָצְנָה, וְנִבְקַעְנָה אֶלְיֵנוּ; וְנִמְלִיךְ מֶלֶךְ בְּתוֹכָהּ, אֶת בֶּן טַבְּאֵל.

2. וראו עוד בנושא זה בספרו של הרב בנימין לאו- ישעיהו, עמודים 113-114.

כֹּה אָמַר, אֲדַנִּי ה': לֹא תָקוּם, וְלֹא תִהְיֶה. כִּי רֹאשׁ אָרֶם דְּמָשֶׁק, וְרֹאשׁ דְּמָשֶׁק רְצִין; וּבְעוֹד, שְׁשִׁים וְחֲמֵשׁ שָׁנָה, יַחַת אֶפְרַיִם, מֵעַם. וְרֹאשׁ אֶפְרַיִם שְׁמֵרוֹן, וְרֹאשׁ שְׁמֵרוֹן בֶּן רַמְלִיָּהוּ; אִם לֹא תֵאמְרִינִי, כִּי לֹא תֵאמְנִי. (ג-ט)

ישעיהו חוזר ומדגיש שיש להישאר בשקט ולא להיכנס לבריתות בשר ודם, וחובה לסמוך על ה' ולא על ברית צבאית.³

חזקיהו ובבל

ימי חזקיהו המלך עמדו בצל עליית האימפריה האשורית אשר הגלתה את מלכות ישראל, והחריבה כמעט את כל מלכות יהודה. חזקיהו ניסה להתמודד עם הצבא האשורי ובכלל זה גם ליצור בריתות ושיתופי פעולה עם מתנגדים נוספים לאימפריה העולה.

פרופ' יהודה אליצור (בספרו ישראל והמקרא) מציע לקרוא שני פרקים לאור רקע זה. בפרק כ' בספר ישעיהו מסופר על מלחמה בין אשדוד ואשור - "בְּשָׁנָה בֵּא תִרְתָּן, אֲשֶׁדּוּדָה, בְּשִׁלַּח אֹתוֹ, סֶרְגוֹן מֶלֶךְ אֲשׁוּר; וַיִּלְחֶם בְּאֲשֶׁדּוּד, וַיִּלְכְּדָהּ" (פסוק א). הצבא האשורי הגיע לארץ ישראל להילחם עם אשדוד, אך כל שאר ממלכות הארץ גם היו בסכנה, ובייחוד אם שיתפו פעולה עם האשדודים. ישעיהו הנביא מזהיר את העם לא להיכנס לשאננות, והעובדה שהצבא האשורי לא נלחם נגדם כעת אינה מבטיחה את הצלת ירושלים. ישעיהו התנגד למרידות כנגד אשור, ולשיתופי פעולה עם מצרים ומורדים נוספים מהאזור. חזקיהו ראה הזדמנות פוליטית להשתלט על שטחים נוספים בארץ ישראל ולהרחיב את גבולה. כנגדו, ישעיהו קרא לשבת תחת עול אשור, לוותר על הביצורים הצבאיים, ולא להיכנס להרפתקאות צבאיות שיביאו את יהודה לידי סכנה.⁴

עקרונות דומים אנו מוצאים בקשר שבין חזקיהו ובין מרדאך בלאדן מלך בבל:

בַּעַת הַהִיא הָיָה שִׁלַּח בְּרֹאדָךְ בְּלֹאדָן בֶּן בְּלֹאדָן מֶלֶךְ בְּבֶל סְפָרִים וּמִנְחָה אֶל חִזְקִיָּהוּ כִּי שָׁמַע כִּי חָלָה חִזְקִיָּהוּ; וַיִּשְׁמַע עֲלֵיהֶם חִזְקִיָּהוּ וַיִּרְאֵם אֶת כָּל בֵּית נְכֹתָה אֶת הַכֶּסֶף וְאֶת הַזָּהָב וְאֶת הַבְּשָׂמִים וְאֶת שְׁמֹן הַטּוֹב וְאֶת בֵּית כְּלָיו וְאֶת כָּל אֲשֶׁר נִמְצָא בְּאוֹצְרוֹתָיו לֹא הָיָה דָבָר אֲשֶׁר לֹא הָרָאם חִזְקִיָּהוּ בְּבֵיתוֹ וּבְכָל מְשֻׁלָּתוֹ;

וַיָּבֹא יִשְׁעִיָּהוּ הַנְּבִיא אֶל הַמֶּלֶךְ חִזְקִיָּהוּ וַיֹּאמֶר אֵלָיו מָה אָמְרוּ הָאֲנָשִׁים הָאֵלֶּה וַיֹּאמְרוּ אֵלָיו וַיֹּאמֶר חִזְקִיָּהוּ אֶת כָּל אֲשֶׁר בְּבֵיתִי רָאוּ לֹא הָיָה דָבָר אֲשֶׁר לֹא הָרָאִיתֶם בְּאוֹצְרוֹתָי; וַיֹּאמֶר יִשְׁעִיָּהוּ אֶל חִזְקִיָּהוּ שְׁמַע דְּבַר ה': הִנֵּה יָמִים וְנִשְׂא כָּל אֲשֶׁר בְּבֵיתְךָ וְאֲשֶׁר אֲצִרוּ אֲבִיתְךָ עַד הַיּוֹם הַזֶּה בְּבִלְהָ לֹא יִוָּתֵר דְּבַר אָמַר ה': וּמִבְּנֵיךָ אֲשֶׁר יֵצְאוּ מִמֶּךָ אֲשֶׁר תּוֹלִיד יָקַח יָקָחוּ וְהָיוּ סְרִיסִים

3. ראו גם ישעיהו ח, א-ד; יא-יג, וגם בספרו של הרב בנימין לאו עמודים 111-211; 126; 133.

4. מלכים ב' פרק כ, יד-יט; דברי הימים ב פרק לב, ב-ח; ישעיהו פרקים ל-לב. ראו בספרו של פרופ' אליצור - 'ישראל והמקרא', עמודים 192-200, ובספרו של הרב בנימין לאו עמודים 208-194.

בְּהִיכַל מֶלֶךְ בְּבֶל: וַיֹּאמֶר חִזְקִיָּהוּ אֶל יְשַׁעְיָהוּ טוֹב דָּבַר ה' אֲשֶׁר דִּבְרַתְּ וַיֹּאמֶר הֲלוֹא אִם שְׁלוֹם וְנֶאֱמַת יְהִיָּה בְיָמֵי: (מלכים ב, כ, יב-יט)

מה טיב הקשר שבין המלכים? מדוע הגיעה משלחת מבבל לארץ ישראל? ישעיהו מבין היטב את המפה, ורואה את הברית האסטרטגית שנבנית בין המתנגדים למלכות אשור. מלכות בבל אשר נמצאת במסופוטמיה, עיראק של ימינו, רוצה ליצור שיתוף פעולה עם מתנגדים נוספים במזרח התיכון. תחת אמתלה של ביקור חולים הגיעה משלחת להצעת ברית בין הממלכות. לשיטתו של ישעיהו, בנקודת הזמן הנוכחית, אין ליצור שיתופי פעולה כעין אלו ולייצר מרידות, אלא לחיות תחת עול האשורים⁵.

יאשיהו ומצרים

יאשיהו המלך חי בתקופת נפילת מלכות אשור, כאשר מצרים ובל נאבקות על ירושת האימפריה. בתקופה זו נוצר ואקום בארץ ישראל, ובעקבות כך יאשיהו השתלט על שטחים ממלכת ישראל (לשעבר) וייתכן שאף החזיר חלק מעשרת השבטים. יאשיהו, אשר היה מלך צדיק, הרחיב את מלכותו ושאף לכונן ממלכת יהודה עצמאית ובטוחה.

כאשר מלך מצרים יצא למלחמה כנגד בבל, הוא לא התכוון להתעסק עם מלכות יהודה. פרעה נכו תכנן לחצות את ארץ ישראל כדי להגיע לקרב כנגד בבל. יאשיהו ראה בתנועה צבאית זו כעילה למלחמה, לאור תפיסתו שמלכות יהודה שולטת גם על אזורים של מלכות ישראל. כדי לשמור על הריבונות, יאשיהו יצא להדוף את צבא מצרים.

הגמרא מספרת לנו שההתייחסות הראויה למסע הצבאי של מצרים הייתה נתונה במחלוקת בין יאשיהו המלך וירמיהו הנביא:

תנו רבנן: חרב שאמרו, אינו צריך לומר חרב שאינו של שלום, אלא אפילו חרב של שלום. שאין לך חרב של שלום יותר מפרעה נכה, ואף על פי כן נכשל בה המלך יאשיהו, שנאמר וישלח אליו מלאכים לאמר מה לי ולך מלך יהודה... אמר רבי שמואל בר נחמני אמר רבי יונתן: מפני מה נענש יאשיהו - מפני שהיה לו לימלך בירמיהו, ולא נמלך.

מאי דרש: וחרב לא תעבר בארצכם, מאי חרב? אילימא חרב שאינה של שלום - והכתיב ונתתי שלום בארץ! אלא, אפילו של שלום, והוא אינו יודע שאין דורו דומה יפה. כי הוה ניחא נפשיה חזא ירמיהו שפוותיה דקא מרחשן, אמר: שמא חס וחלילה מילתא דלא מהגנא אמר אגב צעריה. גחין ושמעיה דקא מצדיק עליה דינא אנפשיה, אמר: צדיק הוא ה' כי פיהו מריתי. פתח עליה ההיא שעתא רוח אפינו משיח ה'. (תענית כב, א)

5. ראו בספרו של פרופ' אליצור עמודים 201-208.

יאשיהו לא כרת ברית עם מלך רחוק על מנת להינצל מאויב קרוב, אלא פתח במלחמה כדי להפוך לאימפריה מקומית. ירמיהו ראה במלחמה זו מלחמה מיותרת, אשר אינה נדרשת עבור ממלכת יהודה. שאלת הפגיעה בריבונות לא הטרידה את ירמיהו, אשר ראה כדבר שלילי את ההתגרות במעצמת מצרים והעדיף להישאר מלכות מקומית המחפשת שקט ולא השפעה במרחב המזרח התיכון.

מלך ונביא מאז ועד ימינו

בארבעת הדוגמאות שהזכרנו, אנו מוצאים מחלוקת דומה בין המלך והנביא. המלך בוחן את המציאות במבט ריאלי, ופועל על מנת לבסס את מלכותו ולהאדירה. הנביא לעומתו, רואה את מלכות ה' כמלכות העיקרית, ועל המלך לזכור זאת ולסמוך על ריבונו של עולם. המלך לא אמור לסמוך על עצמו אלא על ה', ולכן אל לו לכרות בריתות עם עמים אשר בסופו של דבר יהיו אויביו. התחושה התמידית צריכה להיות שאנחנו לא בעלי הארץ, אלא רק גרים בה בזכותו של ה'. דווקא בהצלחה של המלך יש סיכון, כאשר במצב זה יש חשש גדול יותר לסיאוב שלטוני ושהמלכות תיתן דגש לדברים שאינם נכונים. יש ערך במצב הארעי והלא יציב גם עבור המלך וגם עבור הממלכה.

עקרון זה עולה בפסוקים בתורה המתארים את המלך - הוא צריך למלוך על ישראל אך הוא לא צריך להיות חזק וגדול מדי. לכן לא טוב שיהיה לו צי סוסים גדול ולא יכרות בריתות עם מדינות רבות על ידי נישואין⁶.

המלכות צריכה להיות של ה' ולא של בשר ודם. עקרון זה עומד בבסיס דברי שמואל לעם לאחר בקשתם למנות מלך⁷, וכפי שמתואר בדברי גדעון:

וַיֹּאמְרוּ אִישׁ יִשְׂרָאֵל אֵל גִּדְעוֹן מִשָּׁל בָּנוּ גַם אַתָּה גַם בְּנֵךְ גַם בֶּן בְּנֵךְ כִּי הוֹשַׁעְתָּנוּ מִיַּד מִדָּי: וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם גִּדְעוֹן לֹא אֶמְשָׁל אֲנִי בָכֶם וְלֹא יִמְשָׁל בְּנֵי בָכֶם ה' יִמְשָׁל בְּכֶם: (שופטים ת, כב)

האם תפיסה זו נכונה גם לדורות? האם ראוי שנשאף ליישם את גישת הנביאים במדינת ישראל? הרב חיים דוד הלוי פרסם בשנות החמישים של המאה העשרים ספר בשם 'בין ישראל והעמים', שם פרס את משנתו בנושא מדיניות החוץ של מדינת ישראל הצעירה לאור חזון הנביאים. לשיטתו, יש ללמוד מדברי הנביאים שלא לכרות בריתות צבאיים עם אחד מהגושים (ארצות הברית - ברית המועצות), אלא מדינת ישראל צריכה להיות כעין 'שוויץ של המזרח התיכון'. בשנים אלו עדיין לא היה ברור האם ישראל תיצור קשרים עם ברית המועצות או עם ארצות הברית והעולם המערבי. הרב הלוי קרא למנהיגי המדינה, לאור דברי הנביאים, לא להיות חלק מהמשחק הדיפלומטי.

6. ראו בעניין הגבלות המלך בספרו של מיכה גודמן- 'הנאום האחרון של משה', מעמוד 63.
7. שמואל א פרק יב. וראו בספרו של הרב בנימין לאו- 'שמואל', עמודים 87-96; 139-141; 171.

פרופ' יהודה אליצור העביר את פרשנותו לפרשת מרדאך בלאדן בחוג התנ"ך שיזם ראש הממשלה דוד בן גוריון. בעקבות דבריו, שאל אותו בן גוריון האם האמונה מחייבת שלא לעשות ברית? ובמילים אחרות, האם יש לקרוא את דברי הנביאים כקריאה הלכה למעשה במדינת ישראל? פרופ' אליצור ענה שהנביא מפרש את המציאות לפי הבנת העבר והדרך בה הוא רואה את העתיד:

אתה אינך מעצמה, אל תתערב. אבל עצם העובדה שאתה לא מעצמה - הוא מוסר אלוהים... השיקול המדיני נובע מדברי הנביא מתוך דעת אלוהים ומתוך עניינים שבאמונה... הנביא אומר: במצב זה, בשעה זו, אני אומר בשם אלוהים אל תעשה זאת. בעת הזאת אינך ראוי להיות מעצמה, אל תנסה לנהוג כאילו היית מעצמה. אין טעם להמיר את שבט ה', בשבט אחר. הנה אתה עומד לימין בבל, בבל תכה בך כמו אשור, או אף יותר מאשור... (עמוד 209)

ארץ ישראל

בדברי הנביאים מצאנו קריאה שלא ליזום מהלך דיפלומטי במטרה להפוך את מלכות יהודה לאימפריה אזורית. מנקודת מבט אמונית יש עדיפות בשהייה בחוסר יציבות תחת חסות של עם אחר. לא בכל דור עם ישראל ראוי ושואף להיות אימפריה, אלא נכון להישאר במציאות מורכבת ולחיות בין הטיפות ולא לסמוך על כוחי ועוצם ידי. הדגש בדברי הנביאים הוא אינו על הצד הצבאי ויכולת האדם, אלא על ערכים שונים (חברתיים ומוסריים) שאמורים להיות בבסיס הממלכה.

ארץ ישראל נמצאת מבחינה גיאוגרפית בצומת דרכים שבין שני אזורי רווחה: מצרים ומסופוטמיה. במשך שנים מלכות יהודה הייתה בתווך בין מצרים ובין אימפריות מאזור הנהרות הגדולים של הפרת והחידקל (ארם, אשור, בבל, פרס). ייחודה של ארץ ישראל היא בכך שהיא אינה יכולה להיות אימפריה, והיא תלויה במי הגשמים ולא בנהר:

כִּי הָאָרֶץ אֲשֶׁר אַתָּה בָּא שָׁמָּה לְרִשְׁתָּהּ לֹא כְּאֶרֶץ מִצְרַיִם הוּא אֲשֶׁר יִצְאָתֶם מִשָּׁם אֲשֶׁר תִּזְרַע אֶת זֶרְעֶךָ וְהִשְׁקִיתָ בְּרִגְלֶךָ כַּגִּיחַ וְהָאָרֶץ אֲשֶׁר אַתֶּם עֹבְרִים שָׁמָּה לְרִשְׁתָּהּ אֲרֶץ הָרִים וּבִקְעוֹת לְמִטַּר הַשָּׁמַיִם תִּשְׁתֶּה מֵיָם. אֲרֶץ אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֶיךָ דֹרֵשׁ אֶתְּךָ תִּמְיֵד עֵינֵי ה' אֱלֹהֶיךָ בְּהַ מִרְשֵׁית הַשָּׁנָה וְעַד אַחֲרֵית שָׁנָה. וְהָיָה אִם שָׁמַעַ תִּשְׁמַעוּ אֶל מִצְוֹתֵי אֲשֶׁר אֲנִי מְצַוֶּה אֶתְכֶם הַיּוֹם לֵאמֹר אֶת ה' אֱלֹהֵיכֶם וְלַעֲבֹדוֹ בְּכָל לְבַבְכֶם וּבְכָל נַפְשְׁכֶם. וְנָתַתִּי מִטַּר אֲרָצְכֶם בְּעֵתוֹ יוֹרֵה וּמִלְקוֹשׁ וְאֶסְפַּת דָּגְנְךָ וְתִירְשֶׁךָ וְיִצְהַרְךָ. (דברים יא, י-יד)

המיקום של הארץ גורם לשבריריות מדינית, והיא תלויה תמיד בהשגחת ה' עליה. הסתמכות על מצרים מבטאת חוסר תלות בה'. ראוי שלא נעזר בעמים אחרים אלא נשב בצל ה'.

8. ראו בספרו של פרופ' יהודה אליצור - 'ישראל והמקרא' בפרק 'ארץ ישראל במחשבת המקרא', עמודים 261-279; נתנאל אלינסון - 'קיצור תולדות הישראליות', חלק ב' 'זאת הארץ', עמודים 59-93.

ירושלים היא אינה עיר בירה 'טבעית'. היא אינה שייכת לאף שבט, ולא נמצאת בצומת דרכים או במקום המאפשר התרחבות גדולה. בעיר אין מקורות מים גדולים ואפשרויות מסחר. ירושלים מבטאת מקום של איחוד וגשר בין גבולות ושבטים. בחירת ירושלים כעיר בירה מבטאת אמונה בה' ללא דגש של כוחי ועוצם ידי.

הר הבית אינו ההר הגבוה באזורו. להפך, הר הבית מוקף בפסגות מסביבו כאשר הוא הנמוך מסביבתו - הר ציון, הר הזיתים, הר הצופים, אזור הבריכה העליונה. הנצרות הקימה בכל הר גבוה מרכז דתי אשר שולט על האזור. בית המקדש נבנה במקום של ענווה, מתוך ראייה כי הקב"ה שוכן מעליו ויראת כבוד על המקום. העקרון של חוסר שאיפה להיות החזק ביותר, הגבוה ביותר, השולט על כולם, עומד בבסיס היהדות בנקודות רבות ומגוונות.

חג סוכות

חג סוכות התייחד בכך שיש בו שתי מצוות מרכזיות המסמלות את החג: ישיבה בסוכה ונטילת ארבעת המינים⁹. בשתי מצוות אלו אנו מוצאים המשך לקו שראינו עד כה הנוגע לתחושה של חיים בצל השגחת ה'.

מה הטעם שאנו יושבים בסוכה בחג זה? הרשב"ם בפירושו לתורה כותב:

פשוטו כדברי האומרים במסכת סוכה סוכה ממש. וזה טעמו של דבר: חג הסוכות תעשה לך באוספך מגרנך ומיקבך באוספך את תבואת הארץ ובתיכם מלאים כל טוב דגן ותירוש ויצהר, למען תזכרו כי בסוכות הושבתי את בני ישראל במדבר ארבעים שנה בלא ישוב ובלא נחלה. ומתוך כך תתנו הודאה למי שנתן לכם נחלה ובתיכם מלאים כל טוב, ואל תאמרו בלבבכם כחי ועוצם ידי עשה לי את החיל הזה. וכסדר הזה נמצא בפרשת ערב תשמעון וזכרת את כל הדרך אשר הוליקך ה' אלקיך זה ארבעים שנה וגו' ויאכילך את המן וגו', ולמה אני מצוה לך לעשות זאת? כי ה' אלקיך מביאך אל ארץ טובה וגו' ואכלת ושבעת וגו', ורם לבבך ושכחת את ה' וגו' ואמרת בלבבך כחי ועצם ידי עשה לי את החיל הזה, וזכרת את ה' אלקיך כי הוא הנותן לך לעשות חיל. ולכך יוצאים מבתיכם מלאים כל טוב בזמן אסיפה ויושבין בסוכות לזכרון שלא היה להם נחלה במדבר ולא בתיים לשבת. ומפני הטעם הזה קבע הקב"ה את חג הסוכות בזמן אסיפת גורן ויקב, לבלתי רום לבבם על בתיהם מלאים כל טוב פן יאמרו דינינו עשו לנו את החיל הזה. (ויקרא כג, מג ד"ה למען)

אסור לנו להרגיש בטוחים יותר מדי במקום יישובנו, ומקובעים באורחות חיינו. הקב"ה דורש מאיתנו לצאת ממקום הנוחות כדי שזכור את נוכחותו. גם לאחר שנכנסנו והורשנו את ארץ ישראל, עלינו לזכור את ימי המדבר ואת תלותנו התמידית בריבוננו של עולם. עלינו

9. התורה בפרשת אמור (ויקרא פרק כג) מבחינה בין שתי מצוות אלו בחלוקת הפרשייה לשתיים (לג-לו- מצוות סוכה; לט-מג- מצוות ארבעת המינים) על ידי משפט סיכום המופע ביניהם - "אלה מועדי ה' אשר תקראו אותם מקראי קודש..." (פסוק לו)

להתיישב בארץ ישראל ולהוביל לשגשוגה והצלחתה, ובמקביל לכך להרגיש את תלותנו בה' והשגחתו הייחודית על הארץ.

הרשב"ם מתייחס בדבריו לשיטה הרואה בישיבה בסוכה זכר לסוכות ממש שישבו בהם ישראל במדבר. נראה שדבריו עולים בקנה אחד גם אם השיטה הרואה את הישיבה כזכר לענני הכבוד. במדבר עם ישראל הרגיש בצורה פשוטה את השגחת ה' עליו. עלינו לצאת ולשבת בסוכה לזכר אותם ענני כבוד, ובכך להכניס את ההשגחה לביתנו¹⁰.

המצווה השנייה של חג הסוכות היא ארבעת המינים. קיים קשר הדוק בין חג הסוכות ובין הגשם, כפי שהמשנה הראשונה במסכת ראש השנה מזכירה שבחג נידונים על המים. ארבעת המינים קשורים קשר עמוק עם המים: הם גדלים על מים רבים, ומוזכר שהם מרצים על המים¹¹. מכנה משותף מקשר בין ארבעת המינים, מצוות ערבה וניסוך המים הקשורים לתפילה על המים בחג הסוכות.

מנין לנסוך המים בחג? היה ר' עקיבא אומר: נאמר הביאו עומר בפסח, שתתברך לכם תבואה שבשדות. ונאמר והביאו ביכורים בעצרת כדי שיתברכו לכם פירות האילן. אף נסוך המים בחג כדי שיתברכו להם גשמי שנה. (ספרי במדבר פסקה קג)

לפני החורף הקרב אנו מתפללים לגשם, ותלויים בחסדיו של הקב"ה. הזכרנו לעיל את דברי התורה בספר דברים המתארת את ארץ ישראל אשר ההשקיה בה תלויה במטר השמים ובהשגחת ה' על הארץ (יא, י-יב). התפילה לגשם רלוונטית במיוחד בתקופה זו:

אָמַר רַבִּי עֲקִיבָה: אֲמָרָה תּוֹרָה, הִבֵּא עֹמֵר שְׁעוּרִין בְּפֶסַח, שֶׁהוּא פֶּרֶק שְׁעוּרִין, כְּדִי שֶׁתִּתְבָּרַךְ עֲלֶיךָ תְּבוּאָה. הִבֵּא בְּכוֹרִים חֲטִים בְּעֶצְרַת, שֶׁהוּא פֶּרֶק אֵילָן. כְּדִי שֶׁיִּתְבָּרַךְ עֲלֶיךָ פְּרוֹת אֵילָן. הִבֵּא נְסוּךְ הַמַּיִם בְּחַג, כְּדִי שֶׁיִּתְבָּרַךְ עֲלֶיךָ מֵי גְשָׁמִים...

(תוספתא סוכה ג, יח)

השגחת הקב"ה על הארץ ותלותנו בו באה לידי ביטוי בשני ההיבטים של חג הסוכות. ייחודה של ארץ ישראל וממלכת ישראל הוא בתלות בקב"ה, כתוצאה מההיבטים הגיאוגרפיים של הארץ. ארץ ישראל קדושה בגלל תלותה הישירה בהשגחת הקב"ה והתרחקותה מתודעת כוחי ועוצם ידי¹².

בחג הסוכות אנו יוצאים מבית הקבע ה'מפואר' ועוברים לבית ארעי, בית המורכב מחומרים טבעיים בו מרגישים את התלות בה'. במהלך המועד אנו חווים את ענני הכבוד

10. בעניין זה ראו לעיל פרק יג ולהלן בפרק טז; בספרו של הרב יונתן זקס- 'מועדים לשיחה', עמודים 123-132.

11. הרמב"ם במורה הנבוכים (ג, מג) מסביר שלקחת ארבעת המינים הם לתיאור המעבר מהמדבר הצחיח לארץ ישראל, מקום בו יש עצי פרי ונהרות. אנו לוקחים פירות שגדלים על מים רבים המסמלים את התפילה על הגשם.

12. ראו גם בספרו של הרב יונתן זקס- 'מועדים לשיחה', עמודים 127-132.

ומשחזרים את חווית עם ישראל במדבר. השגחת ה' גלויה ומורגשת בימים אלו, גם במעבר לישיבה בצילו של ה' וגם בתפילה על המים רגעים ספורים לפני תחילת החורף.

קהלת

יסודות אלו תמונים לא רק במצוות החג, אלא גם במנהגיו. בשבת חול המועד סוכות נוהגים לקרוא את ספר קהלת. הסברים רבים ניתנו לקשר שבין מגילת קהלת וחג הסוכות, ואחד מהם מתייחס למחזור השנה המוזכר במגילה הקשור לימים אלה שהם ראשית השנה.

התחושה שעולה בפני אדם שעומד מול מחזוריות הטבע יכולה להוליד מפת נפש, ושאלת חיפוש משמעות. מדוע לטרוח ולפעול אם העולם חוזר לנקודת הראשית. מצד אחד האדם נמצא בפני תחושה מוכרת וידיעה מה עומד להיות בשנה הקרובה. גלגל חוזר בעולם והאדם מצפה לקראת שנה חדשה הדומה לקודמיה. מצד שני, תחושת חוסר הוודאות שולטת. הדבר נכון כלפי חקלאים אך לא רק. תפילת 'ונתנה תוקף' עומדת על נקודה זו ומדגישה את תחושת אי הוודאות בתחילת השנה.

מור הרב יעקב מדן¹³ מסביר שנקודה זו עומדת בבסיס הקשר שבין חג סוכות ומגילת קהלת:

מכאן לעומק הפרדוקס המצוי בטענתו של קהלת, והנועד ללוות את האדם בחג הסוכות ואחריו מעת התקדש עליו השנה החדשה: מי ששכח את נדודי המדבר וזכה בבית ובנחלה, בשדה ובכרם, נוטה לחשוב שענייניו בעולם הזה קבועים ומסודרים, והשנה המתחדשת אינה אלא סיום שגרתו וקבוע של מעגל, והתחדשותו בדרך ידועה מראש... במוצאי ימי הדין של חודש תשרי מעמיד אותנו קהלת על חוסר הוודאות ועל הנעלם הרב הכרוכים בחיים השגתיים בעולם הזה, למרות הקביעות של הבית ושל הנחלה. הוא מעמיד אותנו על כך שהוודאות הגדולה שיש לנו בעולם היא דווקא ביום הדין לעולם הבא, ובכך שהקב"ה יעמיד אותנו למשפט על כל נעלם. (עמוד 362)

חולשה היא חוזקה

נראה כי יסוד זה העומד בבסיס חג הסוכות ובדברי הנביאים, קיים בצורה נרחבת בבסיס הדת. הרב יונתן זקס מדגיש יסודות אלו החל מראשית דברי התורה: בסיפורי האבות אנו רואים שה' בוחר דווקא באלה שאינם יכולים לעשות באופן טבעי מה שאחרים עושים בקלות. דוגמה לכך אנו מוצאים בקשיי הלידה של האימהות שרה, רבקה ורחל. עם ישראל באופן כללי דומה למשפחת אברהם שגורלה ארעי ואינו קבוע. בכרית בין הבתרים כבר נאמר שיצאו לגלות וגם בארץ לאחור מכן אנו כגרים, כפי שאברהם ומשה הם גרים אשר עזבו את עמם וארצם. הקב"ה בוחר ביצחק וביעקב ולא באחים החזקים, וגם משה נבחר

13. 'הקהל וקהלת בחג הסוכות', בתוך קובץ מאמרים - 'ובחג הסוכות', קובץ מאמרים על חג הסוכות, הוצאת תבונות, עמודים 335-363.

למרות שהיה כבד פה. קיום העם היהודי מנוגד לטבע בכך שהוא קטן וארצו נמצאת במפגש אסטרטגי, ולכן עם ישראל תמיד תלוי בכוחות שלמעלה ממנו.

כאן בא לידי ביטוי אחד המוטיבים המפליאים ביותר בתורה. אלוהים בוחר **באלה שאינם יכולים לעשות באופן טבעי מה שאחרים עושים בקלות**. אברהם, יצחק ויעקב, שלכולם הובטחה ארץ כנען/ ישראל, אינם בעליו של שום חלק ממנה, והם נאלצים לבקש טובות, להיאבק או לשלם כדי לקבור את מתייהם... ישראל הוא העם שהישגיו ניתנו לו במפורש מידי אלוהים. מה שטבעי לאחרים, אצל ישראל הוא פרי התערבות אלוהית. **כדי להיות חזק הוא מוכרח להיות חלש**, כי חוזקו בא לו מלמעלה ואל לו לומר אף פעם "כוחי ועוצם ידי עשה לי את החיל הזה". (לא בשם האל עמוד 119)

משה, האיש שנשא את דבר ה', הוא האיש שהעיד על עצמו "לא איש דברים אנוכי... כבד פה וכבד לשון אנוכי". עם ישראל נועד להיות העם שכוחו איננו שייך לו, כפי שמשה נועד להיות איש הדברים שמילותיו אינן משלו. הוא עתיד להיות עם שקיומו מנוגד לטבע. הוא היה קטן. ארצו, נקודת מפגש אסטרטגית בין יבשות ובין אימפריות, תקרוץ תמיד לכובשים... והיא תלויה בגשם. בניו של עם ישראל ימצאו את עצמם תולים את עיניהם בשמים ולא כובשים אותן בקרקע. במורשתו הלאומית לא תהיה תודעת ארץ של קבע ושל דרך טבע, אלא של ארץ על תנאי. בני ישראל יהיו תמיד תלויים בכוחו שמעבר להם. עם נבחר אינו גזע אדונים כי אם היפוכו: קהילה משרתת. (לא בשם האל עמודים 199-200)

בחג הסוכות הקב"ה רוצה שלא נראה את הביטחון כמוכן מאליו ואת הוודאות כנתונה. אנחנו מזכירים לעצמנו בכל שנה שאנחנו צריכים לחיות בתודעה של בית ארעי. הקב"ה אינו שוכן בבניינים רבי הוד אלא בלב האנושי הפתוח, הלב הנחשף לפגיעות כמו הסוכה רפת הגג (מועדים לשיחה עמוד 124). לפי הרב יונתן זקס הסוכה היא גם סוכה ממש וגם ענני הכבוד. מדובר על סוכה ממשית שעם ישראל ישב בה במדבר, המבטאת את ההשגחה הגלויה שהייתה בימים אלו בבחינת ענני הכבוד. התורה ממעטת בתיאור כיצד ה' ברא את העולם, אך מרחיבה את הדיבור בתיאור הבית שאנו בונים לקב"ה:

בכך היא כמו אומרת לנו שלא לא האנסופי והכול יכול קל לבנות לנו בית, אך נחת הרוח האמיתית שלו טמונה בבית שאנחנו בונים לו. זאת בתנאי אחד: שהוא נבנה בענווה, לא בהיבריס שהפך את החכם במלכי ישראל לכמעט פרעה... העולם הוא המקום שאלוהים מפנה לנו. הסוכה, בגגה הפרוץ ובדלתה הפתוחה לזרים, היא המקום שאנחנו מפנים לאלוהים. (מועדים לשיחה עמוד 126)

אחרית דבר

סוד כוחו של עם ישראל הוא שחוזקתו תלויה בחולשתו. הייחוד של עם ישראל נובע מהקשר עם הקב"ה והשגחתו עלינו. כאשר אנו תלויים ונמצאים בתודעה של ישיבה תחת כנפי

השכינה, עם ישראל מוגן. יצירת כוח ומנגנוני שלטון יכולה להוביל לידי התרחקות מריבוננו של עולם, ומכאן קצרה הדרך אל החורבן. הקב"ה הזהיר אותנו מפני נקודה זו לפני הכניסה לארץ ישראל:

הַשְׁמֹר לְךָ פֶּן תִּשְׁפַּח אֶת יְהוָה אֱלֹהֶיךָ לְבַלְתִּי שְׁמֹר מִצְוֹתָיו וּמִשְׁפָּטָיו וְחֻקֹּתָיו אֲשֶׁר אָנֹכִי מֵצִוְּךָ הַיּוֹם. פֶּן תֹּאכַל וְשִׁבַּעְתָּ וּבָתִּים טוֹבִים תִּבְנֶה וְיִשְׁבַּתָּ. וּבִקְרָךְ וְצִאֲנֶךָ יִרְבֶּינָה וְכֶסֶף וְזָהָב יִרְבֶּה לְךָ וְכֹל אֲשֶׁר לְךָ יִרְבֶּה. וְרַם לְבָבְךָ וְשִׁכַחְתָּ אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ הַמוֹצִיאֲךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם מִבֵּית עֲבָדִים. הַמּוֹלִיכְךָ בַּמִּדְבָּר הַגָּדֹל וְהַנּוֹרָא נְחֹשׁ שָׁרָף וְעִקְרָב וְצִמְאוֹן אֲשֶׁר אֵין מַיִם הַמוֹצִיא לְךָ מֵיַם מִצוֹר הַחֲלֹמֵיֶשׁ. הַמֵּאֲכִלְךָ מִן בַּמִּדְבָּר אֲשֶׁר לֹא יָדְעוּן אֲבֹתֶיךָ לְמַעַן עֲנִתְךָ וּלְמַעַן נִסְתָּךְ לְהִיטִיבְךָ בְּאַחֲרִיתֶךָ. וְאַמְרַתְּ בְּלִבְבְּךָ כִּחֵי וְעַצְמִי יָדִי עָשָׂה לִי אֶת הַחִיל הַזֶּה. וְזָכַרְתָּ אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ כִּי הוּא הֵנִיתָ לְךָ כַּח לַעֲשׂוֹת חִיל לְמַעַן הָקִים אֶת בְּרִיתוֹ אֲשֶׁר נִשְׁבַּע לְאַבְרָהָם בְּיַום הַזֶּה. (דברים ח, יא-יח)

על בסיס יסוד זה ניתן להבין את סיבת בחירת ארץ ישראל וירושלים, את מוסר הנביאים כלפי מלכי יהודה וכן את מסרו של חג סוכות. הרב יונתן זקס קישר בין עקרונות אלו וחג הסוכות:

מכאן - פרדוקס. סוכות הוא האוניברסלי בחגים, היחיד שכל העמים עתידים לחגוג. כפי שזכריה מבהיר, הדבר קשור בזיקתו של סוכות לגשם; ואכן הצורך בגשם אינו ייחודי ליהודים. כל הארצות, בעיקר במזרח התיכון, זקוקות לו. אך בה בשעה, סוכות הוא גם הפרטיקולרי בחגים. אין עוד עם שעשה לו לסמל לא מבצר ולא ארמון ולא שער ניצחון, אלא סוכת עראי. אין עוד עם שנולד לא בארצו אלא במדבר. סוכות מצטייר כייחודי מאין כמוהו, חג המדגיש את שונותו של עם ישראל אשר מבטחו היחיד הוא כנפי השכינה. (מועדים לשיחה עמוד 90)

